

İSLÂM'DA ÇEVRE VE KORUNMASI

Prof. Dr. Servet ARMAĞAN

Protecting the Environment in Islam

Islam has put a lot of emphasis on the protection of the environment. The main elements of this emphasis are pollution and cleanliness. Especially for worshipping purposes, The Qur'an and the Hadith advise and even order us to keep our water and environment clean. We are also advised by these sources to plant trees. If those rules were adhered to, our environment would be clean.

Giriş

1- Çevrenin korunması başlığı altında ve bu uğurda alınan tedbirlerin temelinde **“temizlik”** kavramı bulunmaktadır. Böyle olunca, **İslâm Çevre Hukuku** da, İslâm dininin temizlik anlayışının bir parçası kabul etmek icab eder. Bir diğer ifade ile, genel olarak, “Çevre Hukuku”nun temel felsefesi, temizlik ve temizliği koruma olunca, temizliğe büyük ehemmiyet vermiş olan İslâm dininin, çevrenin korunmasına ehemmiyet vermemiş olması düşünülemez. **İslâm Çevre Hukuku** da, bu genel temizlik anlayışının ve felsefesinin kabul ettiği ve ortaya çıkardığı bir branş olarak kabul edilebilir.

2- **“Şüphe yok ki, Allah tevbe edenleri ve temizlikte ileri gidenleri sever”** diyen Kur'an, (Bakara Suresi, âyet, 222) temizliği “muhabbet-i ilahiyenin” bir medarı göstermiştir. Böyle bir din elbette temizlik mefhumunun bir uzantısı olan çevrenin korunmasına da önem verecektir.

“Temizlik imandandır” diyen bir Peygamber (a.s.), temizliği imanın nurundan saydığına göre, elbette temizliğin bir ortaya çıkış yeri ve şekli olan çevrenin temizliğini de ister ve müslümanları bu temizliğe teşvik eder.

Kur'an tefsirlerinde, İslâm alimleri temizlikle ilgili olarak câlib-i dikkat beyanda bulunmuşlardır.¹ Hadis külliyatlarında ise temizlik, yani **“taharet”** ve **“necaset”** (pislik) bahisleri geniş yer tutmaktadır. Temizlik, sadece ibadetlerle ilgili olarak değil, aynı zamanda ev, elbise ve insanın yaşadığı yerlerin de temiz tutulması şeklinde anlaşılmıştır. Yüce Peygamberimiz (a.s.), ibadet dışındaki temizlikle ilgili olarak tavsiyelerde bulunmuşlar, emirler vermişlerdir. İbadet dışındaki bu emirler ve tavsiyeler ise, Hadis Külliyatlarının çeşitli baplarında ve ayrıca **“Edeb”** başlığı altında yer almaktadır.

İslâm müellifleri bu hadislerle, bazen **“et-Tıbbu'n-Nebevî”** başlığı altında yazdıkları eserlerde, bazen de ibadetler, hususen namaz ile ilgili kitaplarında yer vermişlerdir.

3- Burada belirtelim ki, İslâm müelliflerinin hukuk ile ilgili eserlerinde **“İslâm Çevre Hukuku”** başlığına rastlanmaz. Rastlanmaz çünkü, modern hukuklarda bile Çevre Hukuku ancak 20. asrın sonlarında, hukuk düşüncesinin ortaya çıkardığı bir hukuk branşıdır. Bundan 11, 12 asır öncesinin İslâm hukukçularının kitaplarında Çevre Hukuku başlığını bulmak elbette düşünülemez.

İslâm hukukçularının kitaplarında **“Çevre Hukuku”** adı altında ayrı bir kısım yoktur, ama bu durum, İslâm'da **“İslâm Çevre Hukuku”**nun kabulüne ve teşekkül ve tekevvününe mani değildir. Çünkü, İslâm Hukukunun aşağıda zikredeceğimiz genel prensipleri ve bu prensiplerin yer aldığı âyet ve hadislerin ışığı altında **“İslâm Çevre Hukuku”**ndan bahsetmek mümkündür. Bir diğer ifade ile, İslâm Hukukunun genel prensipleri ve asıllarını nazara alarak, bunları modern buluşlar ve müesseselere intibak ettirmek mümkün olduğu gibi, çevre hukukunun da temel esaslarını ortaya çıkarmak mümkündür ve kolaydır.

İşte bizim aşağıda arz edeceğimiz hususlar da, İslâm Çevre Hukukunun genel esaslarını, İslâm Hukukunun temel esaslarından istifade ile ortaya koymak teşebbüsünden ibarettir.

¹ Mesela bunlardan biri, dünyayı ve küre-i arzı, “Daim işler bir büyük fabrika ve her vakit dolar boşalır bir han”, “bir misafirhane” olarak kabul etmekte; ve her gün binlerce hayvan ve bitki ölüsü ve süprüntü olmasına rağmen dünyamızın temiz kaldığını ifade ile Cenab-ı Hakkın kuddüs isminin bir tecellisi olarak temiz kaldığını, Allah'ın mahlukata rahmetinden, pislikleri temizleyici vasıtalar yarattığını söylemektedir:

“Bu kainat ve Küre-i Arz, daim işler bir büyük fabrika ve her vakit dolar boşalır bir han bir misafirhanedir. Halbuki böyle işler fabrikalar, hanlar ve misafirhaneler; müzehrafatla, enkazlarla, süprüntülerle çok kirleniyorlar; bulaşık oluyorlar ve ufunetli maddeler her tarafında teraküm ediyorlar. Eğer pek çok dikkatle bakılmazsa ve tanzif edilmezse ve süpürülüp temizlenmezse, içinde durulmaz; insan onda boğulur. Halbuki, bu fabrika-i kainat ve misafirhane-i arz o derece pâk, temiz ve naziftir ve o kadar kirsiz ve bulaşksızdır ve ufunetsizdir ki, lüzumsuz şey ve bir menfaatsiz madde ve tesadüfi bir kir bulunmaz, zahiri bulunsa da, çabuk bir istihale makinesine atılır temizlenir. Demek bu fabrikaya bakan Zat çok iyi bakıyor. Ve bu fabrikanın öyle tanzifçi bir sahibi var ki, o koca fabrikayı ve o büyük sarayı küçük bir oda gibi süpürür, temizler, tanzim ve tanzif eder. Ve o pek büyük fabrikanın büyüklüğü nisbetinde müzehrafatı ve enkazından kalma kirli maddeleri, süprüntüleri bulunmuyor. Belki büyüklüğü nisbetinde, temizliğine ve nezafetine dikkat ediliyor: Bir insan, bir ayda yıkanmazsa ve küçük odasını süpürmezse çok kirlenir ve pislenir. Demek bu saray-ı alemdeki paklık, saflık, nûrânîlik, temizlik; mütemadiyen hikmetli bir tanziften, bir dikkatli tathirden ileri geliyor. Ve eğer o daimi tathir ve süpürmek ve dikkat ile bakmak olmasaydı, bir senede bütün hayvanların yüzbin milletleri arzın yüzünde boğulacaklardı. ” (Bkz. Said Nursî, Lem'alar, 30. Lem'a 1. nükte).

1- İSLAM ÇEVRE HUKUKUNUN TARİFİ

Bilindiği gibi modern hukukta çevre hukuku tabirinin iki ana unsuru vardır:

- 1- Çevre, insan eliyle kullanılırken kirlenmektedir.
- 2- Kirlenen çevre temizlenmelidir.

Bir diğer tabir ile, insanlar çevreyi kullandıkları, onun kirlenmesine sebep olmamalıdır ve kirlendiği takdirde ise, temizlenmesi gerekir.

Bu iki unsuru nazara alarak çevre hukukunu:

“Çevrenin kullanılması, temiz tutulması, kirlenmekten korunması ve kirlenen çevrenin temizlenmesi gayesiyle alınan tedbirleri düzenleyen hukuk kaidelerinin tümüdür” şeklinde tarif etmek mümkündür.

Yukarıda verilen tarifi içinde en önemli kelime ve tabir, hiç şüphesiz **“Çevre”** tabiridir. Çevre tabiri içine, modern çevre mühendisleri ve hukukçuların belirttikleri gibi üç mefhum girmektedir:

- a- Hava
- b- Su
- c- Toprak (mekân).

Su kavramı, denizler, nehirler, göller ve diğer suları içine almaktadır.

Toprak mefhumu içine ağaçlar, bitkiler, hayvanlar dahildir. Bazı müellifler toprak kelimesi yerine **“mekân”** tabirini kullanmaktadırlar.

2- İSLAM ÇEVRE HUKUKUN KAYNAKLARI

Her hukuk branşının kaynakları olduğu gibi, konumuz ile ilgili olarak, İslâm Çevre Hukukunun da kaynakları vardır. Bu kaynaklar şunlardır:

1- Kur'an-ı Kerim

2- Sünnet ve hadisler

İslâm Hukukunun iki kaynağı bunlardır ve İslâm Hukuku, esasen bu iki kaynaktan istifade edilerek meydana gelmiştir. Bu sebeple İslâm Çevre Hukukunun da bu kaynaklardan istifade ile ortaya çıkması gerekir.

3- İslâm Hukukçularının İctihatları:

Daha çok devletin fonksiyonlarına taalluk üzere, İslâm âmme hukukçularının (Mâverdî, Ebu Yale, İbn-i Haldun gibi) kitaplarındaki, çeşitli başlıklar altında belirttikleri kanaatleri de bu hususta esas olabilir. Biz de kaynaklardan istifade ile, aşağıda arz edeceğimiz “İslâm Çevre Huku-ku”nun esaslarını tesbit etmeye çalışacağız.

3-İSLAM'DA ÇEVREYİ KORUMA DÜŞÜNCESİNİN DAYANAKLARI

Kanaatimizce İslâm Çevre Hukukunun Genel Hükümleri üç ana mefhum etrafında toplanabilir:

1- Amme menfaati(Kamu Yararı) (mesalih-i mürsele),

Devletin fonksiyonları, âmmenin menfaati olan yerde, vatandaşları koruma istikametinde gelişir. Modern hukukta yer alan bu prensip, İslâm devlet hukukçuları tarafından asırlar önce ifade edilmiştir.

2- Zarar vermemek ve zararları gidermek,

İnsanlara ve eşyalara zarar vermemek ve verilen zararların giderilmesi de İslâm Hukukunun genel bir prensibidir ve İslâm Çevre Hukukunun da temel bir felsefesini teşkil eder kanaatindeyim.

İnsanlara ve eşyaya zarar verilmesi yasağı ve verilen zararların munasip yollarla giderilmesi, İslâm Hukukunun genel prensiplerinden olup, bu konuda şu kaideler misal olarak verilebilir:

a- “Zarar ve mukabele bizzarar yoktur” (Mecelle, md. 19)

Bu kaidenin aslı bir hadistir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:²

“Zarar vermek ve zarara zararla mukabele etmek yasaktır”(Arapça: Lâ darara ve lâ dırar).

İslam Hukukçuları bu hadise dayanarak bazı genel hukuk prensipleri (kavaid-i külliye)çıkarmışlardır.Onlardan Mecelle’de yer alan bazıları şöyledir:

b- “Zarar izale edilir” (md. 20).

c- “Bir zarar kendi misliyle izale olunamaz” (md. 25).

d- “Zarar-ı âmmı def’ için zarar-ı has ihtiyar olunur” (md. 26).

e- “İki fesad taarruz ettikte, ehaffı irtikap ile âzamının çaresine bakılır” (md. 28).

3- Hisbe Müessesesi:

İslâm âmme hukukçularının (Maverdi, Ebu Yale, Eş-Şeyzeri, İbnu’l-Uhuv-ve gibi) üzerinde durdukları Hisbe Müessesesi de Çevre Hukuku mevzuunda hatırlanması gereken ve “İslâm Çevre Hukuku”na genel bir hüküm fonksiyonu gören bir müessesedir.

Hisbe Müessesesinin mânası: Amme hizmetlerinin murakabesi ve yeni âmme hizmetleri ihdasıdır.

² Bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 313.

Hisbe Müessesesinin İslâm Dinindeki temeli “**Emr-i bil mâruf ve nehy-i anil münker**”dir. Kur’an’da bir çok ayette zikredilen bu emir kısaca, “**iyilikleri emretmek ve kötülüklerden sakındırmak**” şeklinde tercüme ediliyor.

İslâm Çevre Hukukuna bu prensip açısından baktığımız zaman:

a- Çevrenin temiz tutulmasını istemek, bir iyiliktir ve bu iyiliği emretmek gerekir.

b- Çevrenin kirlenmesi ise, bir zarardır, böyle bir zarardan insanları sakındırmak, uzaklaştırmak veya uzaklaştırma yollarını göstermek lazımdır.

4- İSLAM'DA ÇEVREYİ KORUYUCU HÜKÜMLER

Yukarıdaki genel hükümleri verdikten sonra, şimdi de İslâm Çevre Hukukunda, çevreyi koruyucu hükümleri zikredebiliriz. Bu hükümler, müslümanlara ve müslüman devlet idarecilerine hitap eden emir ve tavsiyeler olup, bu tavsiye ve emirlere uyulduğu takdirde, çevrenin temiz tutulması ve korunması sağlanmış olacaktır.

Kanaatimizce bu hükümleri üç grupta toplamak mümkündür:

- 1- Temizlik,
- 2-Zarar vermemek prensibi ve
- 3- Ağaç dikmek, orman oluşturmak ve onları korumak.

1- Temizlik

Genel Olarak

İslâm Dininin temizliğe verdiği ehemmiyet herkesçe bilinmektedir. Gerek âyetlerde ve gerekse hadislerde temizlik tergiip ve insanlar ona teşvik olunmaktadır. Biz bunlardan sadece bazılarını zikredeceğiz:

Cenab-ı hak buyuruyor ki:

“**Şüphe yok ki Allah çokça tövbe edenleri ve çokça temizlenenleri sever**” (Bakara, 222).

Bir diğer ayette ise şöyle buyurulmaktadır:

“**Yeri (arzi) de döşedik. Biz ne güzel döşeyicileriz**” (Zariyat, 48).

Ayette geçen “**döşemek**” filini tefsir ederken, müfessirler dünyayı düzene koymak, pisliklerden korumak vb. manalar da veriyorlar.

Hiz. Peygamber (a.s.) temizlik konusunda birçok tavsiye ve emirlerde bulunmuştur. Bunların içinde, dillerde en çok dolaşan “**Temizlik imandandır**” hadisidir.³ İki cihan peygamberi (a.s.) temizliğe o kadar önem vermiştir ki, temizliği iman nurundan saymıştır.

³ Müslim, “İman”, 1.

Bir diğer hadis rivayetine göre, “**temizlik**” (taharet) **dinin yarısıdır.**”⁴

İslâm dini hükümlerine baktığımız takdirde “**temizlik**” mefhumunun;

1- Suların temizliği,

2- İnsanın temizliği, yani, a- bendinin, b- gıdasının, c-birlikte yaşadığı hayvanını ve nihayet,

3- İçinde yaşadığı mekânın temizliğini içine aldığını görürüz. Mekân temizliği demek, evler, tarlalar, çalışma yerleri ve devlet daireleri vb. yerlerin temizliğidir. Bunlardan suların ve havanın temizliğini ise, aşağıda ayrı başlık halinde zikredeceğiz.

Genel olarak çevre temizliği konusunda şu hadisleri zikredebiliriz:

Herkese açık olan yerlerin her yönden temizliği ayrı bir ehemmiyet taşır. Bu sebeple Rasulullah (a.s.), uzak kabilelere yolladığı tamimlerle “**mescidlerin temiz tutulmasını**”⁵ tenbih eder.

2- “**Allah pâk ve naziftir, pâklık ve nezafeti sever; kerim ve cömerttir, kerem ve cömertliği sever. Öyle ise avlularınızı ve boş sahalarınızı temiz tutun. Yahudilere de benzemeyin. Onlar çöplerini evlerde toplarlar.**”⁶

3- Hz. Peygamberin hadislerinde uzak çevrenin de her çeşit rahatsızlık verici kirlenmelerden korunmasıyla ilgili emirler vardır. Müslim’in bir rivayetinde Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: “**Lanete uğramışlardan olmaktan sakının**” Ashap: “**Bunlar da kim, ey Allah’ın Rasulü?**” diye sorunca, Resulullah (sav) açıklar:

“**Halkın gelip geçtiği yollarla, gölgelendikleri (kuytu) yerlerde abdest bozanlardır.**”⁷

Genel olarak temizlik kavramı ve çeşitleri üzerinde durduktan sonra şimdi de, özellikle temiz tutulması gereken iki konudaki hükümlere kısaca bir göz atacağız:

a- Suların Temizliği

İslâm Çevre Hukukunda suların temizliği konusu büyük yer işgal eder. İslâm Dini sular konusunda hassas davranmış, sular ile ilgili her türlü temizliği müslümanlara emretmiş, tavsiye etmiştir. Bu konuda hadis külliyyatlarının “**Taharet**”, “**Necaset**” ve “**Abdest**” (Vudu) başlıklı bölümlerine

⁴ İbn Mace, “Tahare”, 3.

⁵ Ebu Dâvut, “Salât”, 13; Tirmizi, “Salat”, 412.

⁶ İbnü’l-Kayyim, *et-Tibbu’n-Nebevi*, s. 216.

⁷ Müslim, “Taharet”, 68.

bkz. hatta o kadar ki, bazı kitaplarda, iyi bir suyun vasıfları bile sayılmış, bunlar arasında, suyun kokusunun, renginin, tadının ve kıvamının vs. nasıl olması gerektiği belirtilmiştir.⁸

Evvla, söylemeye gerek yoktur ki, abdest suyu temiz olmalıdır.

İkinci olarak, çevrenin kirletilmesi başlığı altında söylediklerimiz burada da caridir. Çünkü, suların bulunduğu mıntikalara tuvaletin yapılması (bevledilmemesi), kirletilmemesi, suların temizliği ile de yakından ilgilidir.

Üçüncü olarak, Hz. Peygamber su alınan kuyuların, pislikten korunmasını emretmiş, mesela kuyuların etrafından 25 zira'lık bir mesafenin (yaklaşık 20 m.) yasak bölge olması gerektiği belirtilmiştir.

b- Çevrenin Temizliği

Yine bu cümleden olmak üzere, hayvan ağıllarının içme suyu kuyularına 40 zira (yaklaşık 35 m.)dan daha yakın olmamasını emretmiştir.⁹

Günümüzde suların korunması ve sağlık şartlarına uygunluğu etrafında çok geniş hijyenik tedbirler alınmış bulunmaktadır. Klorlama, kaynatma vb. tedbirlerin hepsinin ana temeli, suların temiz olması esasıdır. Bu konuda yukarıda zikredilen hadisler, modern dünyadaki tedbirlerin ana felsefesini ifade etmiş bulunmaktadır.

c- Havanın Temizliği

Havanın temizliği konusunda da İslâm Çevre Hukuku'nun bazı hükümlerini tesbit etmek mümkündür.

Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

“Ey Muhammed, göğün, insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çıkaracağı günü bekle, bu can yakıcı bir azaptır.” (Duhan Suresi, 10-15)

Ayette geçen **“duman”** tabiri çeşitli şekilde tarif ve tavsif edilmektedir. Bunlardan biri de şudur:

“Bütün arz, içinde ocak yakılmış, fakat deliği olmayan bir eve döne-

⁸ İbnü'l-Kayyim, *age.*, s. 300.

⁹ Ayrıca bkz. İbrahim Canan, *İslâm'da Çevre Sağlığı*, İstanbul 1986, Cihan yy. s. 79 vd.

cek.”¹⁰ Tıpkı zamanımızda hava kirliliği yüksek seviyedeki şehirlerimiz gibi.

İkinci olarak, Cenab-ı Hak rüzgara işaret ederek, onun bir çok faydalar getirdiğini bildirmektedir. Mesela Araf, 57, Furkan, 48 ve Neml, 63, âyetleri bu hususta misal olarak verilebilir.

Birinci âyette şöyle denilmektedir:

“Rahmetinin önünde müjdecî olarak rüzgarları gönderen Allah’dır. Rüzgarlar yağmur yüklü bulutları taşıdığına, onu ölü bir memlekete gönderir, su indirir ve onunla her türlü ürünü yetiştiririz. Ölülere de bunun gibi (kıyamet gününde) diriltip çıkaracağız. Belki bundan ibret alırsınız.” (Araf, 57)

İkinci âyet: **“O, rahmetinin önünde rüzgarları bir müjde(cî) olarak gönderendir. . . ”** (Furkan, 48)

Üçüncü âyet: **“Yahud o. . . rahmetinin önünde rüzgarları göndermekte olan mı?”** (Neml, 63) demektedir.

Hz. Peygamber (a.s.) de havanın temizliği neticesini doğuracak bazı tavsiyelerde bulunmuştur.

¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Akçağ Yay., VI, 4298.

Rüzgar ve rüzgarın getirdiği bulutlardan gönderilen yağmurun çeşitli hikmetlerine İslâm alimleri eserlerinde temas etmişlerdir. Konumuz olan havanın ve yerin temizliği ile ilgili olarak verilen dikkate değer bir ifade de şudur: *“Ye semâvâtın fezâsında, tahribe ve mevte mazhar olan kürelerin; ve peyklerin, belki yıldızların enkazları, başımızı ve diğer hayvanatın başlarını, belki Küre-i Arz’ın başını, belki dünyamızın başını kıracaklardı. Dağlar büyüklüğündeki taşları başımıza yağdıracaklardı. Ve bizi bu vatan-ı dünyevimizden kaçıracaklardı. Halbuki, eskiden beri o yukarı âlemlerdeki tahrib ve tâmirden, medar-ı ibret olarak, yalnız birkaç semavî taşlar düşmüş ise de, hiç kimsenin başını kırmamış. Hem zeminin yüzünde her sene mevte ve hayatın değişmeleri ve döğüşmeleri yüzünden yüz binler hayvanat milletlerin cenazeleri ve ikiyeüzbin nebatatın taifelerinin enkazları, ber ve bahrin yüzlerini fevkalade öyle kirliteceklerdi ki; zişuur, o yüzleri değil sevmek, âşık olmak; belki öyle çirkinlikten nefret edip mevte ve âdeme kaçacaklardı. Bir kuş kolayca kanatlarını ve bir kâtip rahatça sahifelerini temizlediği gibi, bu tayyare-i Arzın tuyur-u semâvinin kanatları ve bu kitab-ı kâinatın hadsiz güzelliğini görmeyen ve imanla düşünmeyen insanlar dünyanın bu temizliğine, bu güzelliğine âşık olurlar, perestîş ederler.*

Demek bu saray-ı âlem ve fabrika-i kâinat, İsm-i Kudûs’ün bir cilve-i âzamına mazhardır ki, o tanzif-i kudsi-den gelen emirleri, değil yalnız denizlerin tanzifatçıları ve karaların kartalları, belki karıncalar gibi cenazeleri toplayan sıhiye memurları dahi dinliyorlar. Belki o kudsi evamir-i tanzifiyeyi, bedende cereyan eden kandaki küreyvât-ı hamrâ ve beyzâ dahi dinleyip, bedenin hüceyratına tanzifat yaptıkları gibi; nefes dahi o kanı tasfiye eder, temizler. Ve o emri göz kapakları, gözleri temizlemek ve sinekler, kanatlarını süpürmek için dinledikleri gibi, koca hava ve bulut dahi dinler. Hava; zeminin sathına yüzüne konan toz toprak süprüntülere üfler; tan üf eder. Bulut süngeri, zemin bahçesine su serper; toz toprağı yatıştırır. Sonra gökyüzünü çok zaman kirlitemek için, çabuk süprüntülerini toplayıp kemal-i intizamla çekilir, gizlenir. Göğün güzel yüzünü ve gözünü, silinmiş ve süprülmüş, parlak parlak gösteriyor. Ve emâvir-i tanzifiyeyi; yıldızlar, unsurlar, mâdenler, nebatlar dinledikleri gibi, bütün zerrelere dahi dinliyorlar ki, hayret-engiz tahavvülat fırtınaları içinde zerrelere nefazete dikkat ediyorlar. Bir yerde lüzumsuz toplanmıyor; kalabalık etmiyorlar. mülevves olsalar çabuk temizleniyorlar. En temiz ve en nazîf ve en parlak ve en pâk vaziyetleri; en güzel, en saf, en latîf suretleri almak için, bir dest-i hikmet tarafından sevkolunuyorlar. İşte bu tek fili, yani bir tek hakikat olan tanzif; İsm-i Kudûs gibi bir İsm-i Âzâmdan, kâinatın daire-i azamında görünen bir cilve-i âzamdır ki, doğrudan doğruya mevcûdiyeti Rabbanîyeyi ve vahdaniyeti ilahîyeyi Esmâ-i Hüsnasiyle beraber; Güneş gibi, geniş ve dürbün gibi olan gözlere gösterir.” (Said Nursî, *Lem’alar*, 30. Lem’a, 1. Nükte(sh.287-288).

Bildiği gibi Kur’an birçok ayette rüzgârı rahmet müjdecisi olarak ifade eder Mesela:

“Rahmetin önünde, müjdecî olarak rüzgarları gönderen Allah’tır. Rüzgarlar yağmur yüklü bulutları taşıdığına, onu ölü bir memlekete gönderir, su indirir ve onunla her türlü ürünü yetiştiririz. Ölülere de bunun gibi (kıyamet gününde) diriltip çıkaracağız. Belki bundan ibret alırsınız” (Araf, 57).

Bunlardan biri, içinde oturlan evlerin, geniş olması, tavanların yüksek olması ve avlusunun bulunmasının tavsiye edildiğidir.¹¹

İslâm mütefekkirlerinden **İbn Haldun** da Mukaddime isimli meşhur eserinde iyi bir şehrin vasıflarını sayarken, şehrin temiz olmasını ve havasının da kötü hava şartlarından korunması gerektiğini belirtmektedir. O zaman için oldukça ileri bir görüşü ifade eden bu sözler, zamanımız için evleviyetle caridir. Çünkü o zamanlar henüz hava ve suların, sanayi bacaları ve kimyasal atıklar ile kirletilmesi yoktu veya günümüzdeki derecesinde değildi. İbn-i Haldun bu konuda şu dikkate değer ifadeleri kullanıyor:¹²

2-Zarar Vermemek

Temizlik kavramı dışında, İslâm Çevre Hukukunun ikinci temel düşüncesini, “**zarar vermemek**” ve “**zararı izale etmek**” esasları teşkil eder. Aynı şekilde, amme menfaati (mesalih-i mürsele) de İslâm Hukukçularının kullandıkları bir kaynak olduğundan, İslâm Çevre Hukukunda da başvurulabilecek bir kaynaktır. Çünkü, çevrenin kirletilmesi, insanlara ve eşyalara bir zarar olduğu gibi, bu zararın giderilmesinde de, yine insanların bir menfaati vardır.

Bu konuya biraz yukarıda temas etmiştik,tekrarlamıyoruz.

3-Ağaç dikmek, orman tesis etmek ve onları korumak

Bu hususta temas edilmesi mümkün olan âyetler şunlardır:

a- “(İyi amelleri sebebiyle defterleri sağından verilen) **sağcılar onlar ne mutlu sağcılardır! Dikensiz kiraz, meyveleri tıklım tıklım ağaçları yayılmış, daimi gölgeler, daimi akarsular, hiçbir zaman kesilip tükenmeyen, yasak da edilmeyen birçok cins de meyveler arasında ve kadri yüceltilmiş döşeklerdir**” (Vakıa, 27-34).

b- “**İşte su ile, sizin için hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bahçeler, bağlar yaptık ki, içinde sizin için bir çok yemişler vardır, onlardan yersiniz de. . .**” (Müminun, 19).

Cennetle ilgili tasvirlerde, onun ağaçlı, meyveli, gölgeli ve akarsulu oluş tarafı bilhassa tebâruz ettirilir.

c- “**Takva sahiplerine vadedilen cennetin sıfatı şudur: Onun altından ırmaklar akar, yemişleri ve gölgesi daimidir. İşte fenalıktan sakınanların mes’ud akıbeti. Kafirlerin sonucu ise ateştir**” (Râd, 35).

d- “**İman edip saih ameller işleyenlere müjdele: Kendileri için altından ırmaklar akan cennetler var. (Ahirette) cennetin meyvelerin-**

¹¹ Tafsilat için bkz. İbrahim Canan, *a.g.e.*, s. 98 vd.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 347-348.

den kendilerine verildikçe, her defasında: ‘Ha! Bu bize dünyada iken verilendendir’ diyecekler. Böylece cennet rızıkları, dünyadakine benzer şekilde (müteşahiben) kendilerine sunulacaktır” (Bakara, 25).

Bu konuda 10 kadar hadis de tespit edebildim.¹³ Onlardan sadece birini buraya alıyorum:

“Bir müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehil veya vahşi hayvan veya kuş yiyecek olsa, yenen şey onun için bir sadaka hükmüne geçer. Her kim (müşteri, hırsız, dost, düşman vs.) ne eksiltirse bu kendisi için (kıyamete kadar)¹⁴ sadaka olur.”¹⁵

Tespitler-Değerlendirmeler:

Mamafih, İslâm Çevre Hukuku’nun tanziminde eski İslâm Hukuku kitaplarının bir kısmında yer alan **Hisbe** müessesesinden de istifade etmek mümkün ve lazımdır.

İslâm Çevre Hukuku, sadece uyulduğu takdirde âmmenin menfaatine olan bir hukuk disiplini değil, aynı zamanda düzenlenmesi ve düzenleyici işlemlere uyulması emredilmiş bir hukuk branşıdır. Bu konudaki misalleri yukarıda arzetmiştik.

İki cihan Peygamberinin (a.s.) bundan 14 asır önce temizliği emretmesi, ağaçları korumayı ve hatta orman tesis edilmesini emir ve tavsiye etmesi, şüphesiz Cihan Hukuk tarihinde emsaline rastlanmamış bir çevre anlayışıdır ve çevreyi koruyan harika bir düşüncedir.

Bazı Teklifler:

Araştırmamızdan çıkardığımız neticeleri kısaca arz ettikten sonra şimdi de bazı tekliflerde bulunmak istiyoruz:

Memleketimizde “**çevre**” korunması ve bu uğurda alınan hukuki ve idari tedbirleri tatbik ederken İslâm Dininin prensiplerinden istifade edilmelidir. Kitle haberleşme vasıtalarında, özellikle TRT’de, çevre korunması ile ilgili programlarda İslâm Dininin esasları, halkımıza anlatılmalıdır, ayrıca camilerde din görevlileri tarafından da açıklanmalıdır. %98’i müslüman olan halkımızın bu açıdan aydınlatılması, şüphesiz çevrenin korunmasına hizmet edecektir.

¹³ Bkz. Armağan, Servet, *İslam ve Çevre*, Gündönümü Yay., İstanbul 2005, s. 30 vd.

¹⁴ Müslim, “Müsakat”, 10; Buhari, “Edeb”, 27.

¹⁵ Müslim, “Müsakat”, 7, 8.

5-MÜSLÜMAN BİR TOPLUMDA ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN SEBEPLERİ

I- Konunun Boyutları:

Çevreyi Koruma kavramı sadece tek boyutlu değildir. Çevre kirliliği ve korunması kanaatimce dört boyutlu bir konudur.

1- Mühendislik Boyutu,

2- Tıp Boyutu,

3- Hukuk Boyutu,

4- Sosyal Boyut.

II. Çevre Kirliliğinin Sebepleri¹⁶

Yukarıda kısaca İslam Çevre Hukukunun genel esaslarına işaret ettik. Şimdi de, biraz daha yakından konuya eğilmek ve çevre kirliliğinin sebeplerini gözden geçirmek istiyoruz.

Çünkü çevre kirliliğinin giderilmesi kadar kirliliğe sebep olmamak da önemli bir davranıştır. Bir diğer deyişle, kirliliği giderme ve çevreyi temiz muhafaza etme ne kadar gerekli ise, kirliliğe sebep olmamak da o derece önemlidir.

Acaba çevre kirliliğinin sebepleri nelerdir?

Buradaki konu, “çevreyi kirletme” ile ilgilidir. Bu konuda şu noktaları tesbit edebiliriz:

III. Çevreyi Kirletme Fiilinin Tahlili:

Kanaatimizce, çevre kirliliğinin sebeplerini bulabilmek için, “Çevre Kirliliği” kavramını veya olayını tahlili etmek gerekir. Çevre Kirliliğini yakından ele alırsak, şu tespitleri yapabiliriz:

1- İnsanlara Saygısızlık:

Gerek kirliliğe sebep olma ve gerekse bu kirliliği giderme, insanların diğer insanlara karşı saygısı ve hatta merhameti ilgili bir temele dayanır. Çeşitli örnekler vererek konuya açıklık getirelim:

¹⁶ Tafsilat için bkz. Armağan, *İslam ve Çevre*, s. 42 vd.; Tema Vakfı Başkanvekil Nihat Gökyiğit 14. 10. 1996 t. Milliyet gazetesindeki demecinden şu cümleleri buraya almak isterim:

“2 bin yılına girerken su, petrol kadar stratejik bir ürün olacak. Bu yüzden diğer barajlarda yaptığımız hataları Atatürk Barajı'nda tekrarlamamak için GAP bölgesinde “ağaç tarımı”ni başlatmak lazım. Yani bölgenin özelliğine göre ağaç sanayiini geliştirmek için dikilecek ağaçlarla yöre insanına da gelir sağlanabilir. Ağaç tarımı dünyada çok önem kazandı. Artık ormanlar bile müze gibi kullanılıyor.” Bu konuda ayrıca bkz. Taşkın Tuna, *Çevre Kirliliği*, İstanbul 1993, Yeni Asya y., s. 21 vd. ve s. 54 vd; İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İstanbul 1995, İnsan y., s. 10 vd., s. 17 vd.

Komşusunun kapısı önüne pis su döken, komşusuna **saygısız** demektir. Yediği meyvelerin kabuklarını caddelere, kapalı binaların içine ve hatta denizlere atan, bu yerlerden istifade edenlere karşı saygısız davranıyor demektir.

Bir diğer açıdan ise, **merhametsizliktir**. Çünkü mesela komşusunun kapısı önüne pis su döken ve bu pis suların ona zarar verdiğini bile bile tedbir almayan kimse, o kişi ve kişilere karşı merhametsiz demektir.

2- Pislığe Alışkanlık:

Kanaatimce çevre kirliliğinin sosyal sebeplerinden biri de pislığe alışkanlıktır(!). Bir diğer deyişle, bazı insanlar, pislığe karşı alışkanlık peyda etmişlerdir(!). Yani pis bir hamamda yıkanmaktan rahatsız olmamak, pis lokantada yemek yemekten iğrenmemek, ellerinin, tırnaklarının, yüzünün ve elbisesinin pis olmasından rahatsız olmamaktır. Elbisenin çamurlu olması, ayakkabısının pislik ve çamur taşıması, hatta saçlarının pislığe muhafaza edip pislik taşıyan bir unsur olması, onu rahatsız etmemektedir. Aynı şekilde sigara dumanları, pis alkol kokusu ve zehirli (yani karbondioksitli) nefeslerin doldurduğu kahvehane, meyhane ve sözüme ona eğlence merkezlerinde vakit geçirmekte ve yine sözüme ona, eğlenmekte, sıkılmamakta ve iğrenmemektedir.¹⁷

Pislığe alışan ile temiz yaşamayı benimseyen insan çok farklı iki tiptir. Pislığe alışmamış bir kimsenin pislikten rahatsız olması ne derece asil bir duygu ise, günlerce yıkanmamaktan ve pis dolaşmaktan rahatsız olmayan kimse arasındaki fark da pislığe alışmaktan başka bir şey değildir. Hele toplu yerleşim merkezlerinin idarecisi insan olarak pis ise, pislığe alışkın ise, artık o yerin kirliliği genel bir tutum ve davranış haline gelmektedir.¹⁸

Çevreyi kirletmenin insanlara bir eziyet olduğu düşünülmelidir. Zaten bu satırlar, bu düşünceleri tahrik için ifade ediliyor.

Bu başlık altındaki sözlerimi Peygamberimizin (a.s.) bazı sözleri ile tamamlamak isterim:

“Allahım pislikten ve pislendikten sana sığınırım.”¹⁹

“Allah pak ve naziftir, paklık ve nezafeti sever; kerim ve cömerttir,

¹⁷ Seneler önce bir yakınım Abant gölü kıyısında, bir kış gününde gezinti yapıyorduk. Bir ara göl kıyısındaki otele girelim dedik, ancak girdiğimize bin pişman olduk. Çünkü, oyun kağıtları ile oynadığı ve çayların içildiği salon tıklım tıklım dolu olduğu gibi, pis de kokuyordu. Dışarıda temiz bir hava ve çam kokularını tenefüs eden biz ikimiz, salona girince zehirli bir havayla muhatap olduğumuzu gördük. Fakat kadınlı erkekli insanlar o salonda bu pislik içinde sohbet ediyor ve kahkahalar atarak eğlendiklerini sanıyorlardı. Biz ise bu duruma dayanamadık ve hemen salonu terkettik.

¹⁸ Bu durumu zaman zaman, genç nesilden talebelerimde de müşahede ediyorum. Odama veya yakınımın gelen bazı öğrencilerin, hatta kızlar da dahil, ne kadar pis koktuğunu maalesef müşahede ediyorum. Bir defasında pis kokan, hatta mantosu ve elbiseleriyle sigara dumanı pislığe yayan bir kız öğrencimi odamdan dışarıya çıkartmışım. Çünkü sigara kokusundan çok rahatsız olmuşum.

¹⁹ Ebu Davud, “Taharet”, 3; Buhari, “Vudu”, 9; Müslim, “Hayz”, 122-3.

kerem ve cömertliği sever. Öyle ise, avlularımızı ve boş sahalarımızı temiz tutun. Yahudilere benzemeyin, onlar çöplerini evlerde toplarlar.”²⁰

3- Kanuna Karşı Saygısızlık:

Çevreyi korumak için çıkarılmış özel kanun veya kanunlar vardır. Mesela Çevre Koruma Kanunu gibi. Bunun yanında, genel kanunlarda da doğrudan veya dolaylı olarak çevrenin korunması için hükümler bulunmaktadır. Borçlar Kanunu gibi. Çevreyi kirleten kimse bu kanunların ilgili hükümlerine saygısızlık yapmaktadır. Çevrenin kirlenmesini önlemek için getirilen düzenlemelere karşı kayıtsızdır, lakayttır.

4- Diğer Sebepler:

Bu başlık altında yukardakiler dışında bazı sebepler ele alınacaktır. Burada yer alan sebepler değişik ilim disiplinleri tarafından konu edilmekte ve incelenmektedir.

Şimdi kısaca bunları görelim:

a) Düzensiz Kentleşme:

b) Belediye Hizmetlerinin Aksaması:

c) Susuzluk:

Sonuç olarak şu mülahazaları arz etmek isterim:

1- Temizlik hem hayvanlar, hem de insanlar için söz konusudur. Ancak aralarında bir derece farkı vardır.

2- Bu sebepledir ki, Türk örf ve adetinde temiz olmayan ve temizlik yapmayan insanlar çevresini rahatsız edince **“hayvan gibi kokuyor”** veya **“hayvan gibi pislikten rahatsız olmuyor”** denilir.

3- Kur'an-ı Kerim'de **“Biz sudan herşeyi canlandırdık”** mealindeki ayetin (Enbiya, 30) geniş manasından biri de, suyun temizlik yoluyla insanları canlandığı yolundadır. Zaten Cenab-ı Allah'ın Hayy ismi yeryüzünde hayatın külli manasını göstermektedir.²¹

²⁰ Tirmizi, “Edep”, 41.

²¹ “Halbuki, bu fabrika-i kainat ve misairhane-i arz o derece pak ve temiz ve naziftir ve o kadar kirsiz ve bulaşksızdır ve ufunetsizdir ki, bir lüzumsuz şey ve bir menfaatsiz madde ve tesadüi bir kir bulunmaz, zahiri bulunsa da , çabuk bir istihale makinasına atılır; temizlenir. Demek bu fabrikaya bakan zat, çok iyi bakıyor. Ve o pek büyük fakrikanın öyle tanzifci bir sahibi var ki, o koca fakrikayı ve o büyük sarayı küçük bir oda gibi süpürtür; temizler, tanzim ve tanzif eder. Ve o pek büyük fabrikanın büyüklüğü nisbetinde müzehrefatı ve enkazından kalma kirlı maddeler, süprüntüleri bulunmuyor. Belki büyüklüğü nisbetinde temizliğine ve nezafetine dikkat ediliyor. Bir insan bir ayda yıkanmazsa ve küçük odasını süpürmezse çok kirlenir, pislenir. Demek bu saray-ı âlemdeki paklık, saflık, nuranilik, temizlik mütemadiyen hikmetli bir tanziften, bir dikkatli tathirden ileri geliyor. Ve eğer o daimi tathir ve süpürmek ve dikkat ile bakmak olmasaydı, bir senede bütün hayvanların yüzbin milletleri arzın yüzünde boğulacaklardı.” (Bkz. Nursi, a.g.e., s. 286-287. Bir fizik mühendisinin kalemi ve ifadesi ile aynı konunun açıklaması için bkz. Tuna, a.g.e., s. 33 vd.

4- Sık sık kullanılan “**Avrupalılar temiz, biz onlar kadar temiz değiliz**” sözü maalesef doğru. Bir diğer deyişle, vücut temizliği, elbise temizliği, çalıştığımız mekânın temizliği veya yaşadığımız mekanda kullandığımız eşyaların temizliği bakımından Avrupa ve Amerika çok başarılı. Çevre temizliği veya hijyenik temizlik de diyebileceğimiz bu temizlik, hakikaten İslâmiyetin tavsiye ettiği, hatta emrettiği bir temizliktir. Yine çok defa belirttiğimiz gibi, hristiyanlar bizim beşerî münasebetlerimizi örnek almışlar, biz ise bu konuda onlardan maalesef, geri kalmışız.

Bence müslüman bir dünyada, çevre hukukunun müslümanları yakından ilgilendiren ana esasları bunlardır.²²

6-ÇEVREYİ KORUMA, TOPLUM VE DEVLET HAYATI

Son zamanlarda yeni bir moda memleketimizde hüküm sürüyor. Bu moda kılık kıyafetle ilgili değil. Tersine davranışlarla ilgilidir. Bu modanın ismi, “çevrenin korunması”dır. Veya “çevrenin korunması için gönüllü olarak çalışmaktır.” Bu bölümde ve aşağıdaki satırlarda bu modanın, bu davranışın kısa bir tahlilini yapacak ve bazı görüşlerimizi belirteceğiz.

Bu modada çeşitli sektörlerde çalışan münevverlerimiz yer alıyor. Bilhassa kadınların rol aldığı görülüyor. Belli olgunluk yaşına ulaşmış kadınlarımız çevrenin korunması için gönüllü olarak hareket etmekte, rozetler dağıtmakta, toplantılar düzenlemektedir. En azından, medyada çevreyi koruyan kimse veya çevre âşığı, çevre için mücadele eden isimler olarak anılmaktadırlar.

Basın bütün bunları destekliyor. Gerek yazılı, gerek görsel basın geniş ölçüde bu konudaki davranışlara ve bu modaya yer ayırıyor.

1- Toplum Hayatında Denge

Her toplumda dengeli bir hayat vardır. Bir diğer deyişle toplumu idare eden dinamikler, topluma yön veren değerler toplumun üzerine kurulmuş olduğu ihtiyaçlar ve korunması gereken değerler arasında denge vardır. Denge, zaman zaman biri aleyhine diğeri lehine gelişebilir. Ama herhalde bir dengeden bahsetmek mümkündür. Yani artısı ve eksisiyle bir arada bulunan bir denge. Müsbet tarafı ve menfi tarafıyla bir arada bulunan, bulunması gerekli ve bulunması normal olan bir denge söz konusudur. Toplum hayatında sadece artı olacak, yani sadece kârlı taraflar cereyan edecek, etmelidir diye genel bir kaide yoktur. Müsbet taraflar da olur, olmalıdır, ama menfi taraf da olacaktır; her türlü unsuru, gelişmeyi ve değerlendirmeyi yok saymak mümkün değildir.

2- Bazı Misaller

²² İsmail Hami Danişmend, *Garp Menbalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı* adlı kitabının, II. Baskı. İstanbul 1972, sonunda müslüman türklerin temizliğe çok dikkat ettiklerine dair birçok misaller vermektedir. Ayrıca bkz. Tuna, a.g.e., s. 32 vd.

Şimdi aşağıdaki misalleri genel olarak sosyoloji ve hukuk felsefesi açısından değerlendirelim:

A- Mesela toplumda suçlu vardır. Tabii suçlu olunca polis söz konusu olur ve mahkemeler söz konusu olur. İnsanlar, istenmemekle birlikte, suç işliyorlar. Gerek ceza sahasında suç ismini verdiğimiz, gerekse medeni hukuk alanında hukuk ihlalleri söz konusu oluyor.

B- Mesela sanayi diye bir kavram var. Sanayi bakanlığının sahasına giren fakat iktisat ilminin de konusu olan bir konu. Şimdi sanayi olunca veya sanayi ihtiyacı olunca kalkınmaya doğru bir gidiş başlıyor demektir ve sanayileşmek suretiyle kalkınma isteğimiz beliriyor. Bütün dünyada var, bizde de var. Tabii sanayi olması demek, sanayi tesis etmemiz demek, enerjinin olması demektir. Sanayiye elektrik, yakıt, hammadde gibi diğer kaynakların bulunması lâzım. Bir taraftan sanayi faydalı bir davranış, diğer taraftan enerjinin ortaya çıkması da diğer bir problem: onun masrafı var. Etrafa saçtığı kirlilik var. Petrolden elektrik üretimi gibi, nükleer enerji santralleri gibi, enerji ihtiyacını gidermek için bütün bunların yapılması lâzım ki, sanayinin damarları tıkanmasın.

C- Yine sanayi denildiği zaman vergi hatıra geliyor. Tabii sanayi olduğu zaman büyük bir üretim, büyük bir istihdam, büyük bir ciro ortaya çıkıyor. Ortaya çıkan cironun neticesinde kârlardan vergi alınıyor. Vergi ve sanayi olunca ve neticede büyük gelirler söz konusu oluyor. Olmadığı takdirde vergi olmuyor. Verginin olması için sanayinin olması lâzım.

D- Sanayinin olması demek ticaretin olması demek, mali ve hukuki düzenlemelerin olması demektir. Ayrıca sanayi tesislerinin şartları, vergi düzeni, burada çalışan insanların hayatı, hakları ve borçları gibi mali ve hukuki düzenlemeler, hatta sınırlamalar getiriliyor. Şimdi diyebilir miyiz ki sanayi olsun ve fakat düzenleme olmasın, diyemeyiz. Hem sanayi olacak, hem de mali ve hukuki düzenlemeler getirilecektir. Hatta bazı sahalarda da sınırlamalar getirilecek. Gerek işyerlerine ait sınırlamalar, gerek işverenlere ve gerekse işçilere ait sınırlamalardır. Yine sanayinin olması demek, bankanın olması ve, ticaretin olması demektir. Bankanın olması demek, bankalara ait düzenleme olması demek ve nihayet bütün bu durumlarda bir sınırlama getirilmesi mânasına geliyor.

E- Diğer sektörlerde de aynı şey söz konusudur.

Özetleyecek olursak, toplumdaki dengelerde; gerek iktisadi, gerek sosyal hayatın çeşitli sektörlerinde hukuki, mali v.b. alanlarında artışı, eksiyle; müsbeti, menfisiyle bir kontrast manzarası vardır. Yani “**tezatlar dünyası**”, “**suçlu-polis**” veya, “**hastalık-hastahane**” gibi. Hiç bir zaman hatıra getirilmesin ki hiç bir suçlunun bulunmadığı bir toplum vardır. Öyle bir şey hayalden geçerse de ve ideal ise de gerçekleşmiyor.

NETİCE

Yukarıdan beri belirttiğimiz esaslardan şu neticeleri çıkarmak mümkündür:

1- İslâm çevre hukuku hakkında eski İslâm hukukçuların kitaplarında ayrı, müstakil bir kısma rastlanmaz; bu başlık altında ele alınıp incelenmiş değildir. Hatta zamanımızda yazılan İslâm Hukuku kitaplarında da aynı durum söz konusudur. Ancak, dolaylı olarak, başka mevzuları ele alınırken, bahsedilmektedir.

Çünkü, Çevre hukuku etrafında hukuki, idari düzenlemeler, teknik vb. açıklamalar, ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanmış ve günümüzde yoğunlaşmıştır.

2- Genel olarak çevre hukukunun temel felsefesinde **temizlik** düşüncesi yatmaktadır: Çevrenin kirletilmemesi ve kirlenen çevrenin temizlenmesi başlıkları ile ele alınan mevzuların temelinde, temizlik düşüncesinin olduğuna şüphe yoktur. İslâm Dini temizliğe büyük önem vermiştir. Suların temizliği dışında, elbisenin, bedeninin ve içinde yaşadığımız çevrenin de temiz tutulması için 14 asır önce, Kur'an ve hadislerde birçok hükümler sevk edilmiş bulunmaktadır.

3- İki cihan Peygamberinin (a.s.) bundan 14 asır önce temizliği emretmesi, ağaçları korumayı ve hatta orman tesis edilmesini emir ve tavsiye etmesi, şüphesiz Cihan Hukuk tarihinde emsaline rastlanmamış bir çevre anlayışıdır ve çevreyi koruyan harika düşüncelerdir.

4-İnsanların temiz olması veya olmaması, çeşitli sebeplerden ortaya çıkar. Denilebilir ki, belediye hizmetlerinin iyi görülememesi, ekonomik sebepler, insanların pisliğe alışmış olması ise, aile, okul ve toplumdaki terbiye eksikliğinden kaynaklanır vb

5- İnsanlar bilmelidirler ki, temizlik yoluyla insan hakiki insanıyeti yaşar. Pislik ise, insan fıtratına yabancı bir mefhumdur. Bu sebeple kirliliğe mani olunmalıdır. Hele bir müslüman olarak bizlerin temizliğe daha çok itina göstermemiz gerekir. Çünkü **“temizlik imandandır”** hadisi, (temizliği-nezafeti) imanın nurundan saymıştır.

6- Çevreyi koruma , her şey demek değildir. Bir diğer deyişle Türkiye’deki insanların ihtiyaçlarının tamamı ve yegânesi çevreyi korumak değildir.

Mesela dengesiz bir gelir dağılım problemi vardır. Bu problem herkesi ilgilendirir ve çevre kadar önemlidir. Bir fuhuşla mücadele sektörü vardır. Devlet sosyologuyla, polisiyle, hakimiyle, bu sahada çalışmalar yapıyor.

Bir uyuşturucu madde ticareti ve kullanılmasının yaygınlaştırılması gayreti vardır. Devletin çeşitli sektörleri bu uğurda çalışıyorlar. Bunlar en az çevrenin korunması kadar önemli ve en az onlar kadar insanlara zarar veren konulardır.

Meselâ, ülkemizde gelir dağılımında dengesizlikler bulunmaktadır.

Bir başka misal: Bilim yuvaları ödenek fakiri kurumlar halindedir. vb.

7-Bazı felsefi ve sosyolojik değerlendirmeler

Sözün burasında birkaç felsefi ve sosyolojik noktaya temas etmek isterim. Bu noktalar hem çevre koruma, hem de yukarıda esaslarını belirttiğim İslâm Dini ile de ilgilidir:

a- İnsanlar adalet yapayım derken, bazen çok ileri gitmekte ve hatta hiç yoktan masum insanları zarardide etmektedirler.

İnsanlar temizlik yapayım derken hiç yoktan kendilerini ve başkalarını perişan etmektedirler (Temizlik hastası insanlar gibi). İnsanlar düzenli hareket edeyim derken birçok kalp kırılmakta, huzursuzluklar meydana gelmektedir.

b) Roma'nın meşhur Senatörü ve hukukçusu **Çicero**'nun felsefi muhtevası ağır basan şöyle bir cümlesi var: "**Summum Jus summa Injuria**". Kısaca tercümesi : "**En üstün hukuk en büyük haksızlıktır.**" Hem en üstün hukuk hem de en büyük haksızlık nasıl oluyor diyeceksiniz. İşte sayın okuyucularım, bir insan kılı kırk yararcasına ve her şeyi terkederek bir istikamette hareket ettiği zaman herhalde büyük haksızlıklara sebep olur. O haksızlıkların ortadan kaldırılması da son derece zor. Onun için "**En büyük hukuk en büyük haksızlık olur**" sözü yerindedir.

c- Kısacası çevre kirliliği ve çevre korunması uğruna yapılan mücadeleler takdire değer olmakla birlikte, eksik tarafı, çarelerin gösterilmemesidir.

d- Yeri gelmişken ve mana irtibatı içerisinde yukarıda belirttiğimiz İslam Hukuku'nun bazı kaidelerini, ki temel hukuk kaideleridir ve felsefi bir muhtevaya sahiptir, buraya tekrar almak isterim:

1- İslam hukukuna göre:

"Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur." (Mecelle, md. 29)

Yani ortada iki zarar varsa, daha az olan zarara katlanırsınız, böylece büyük zarardan sakınırsınız. Yukarıdaki misalde de gördük ki, bir taraftan çevre kirliliği bir zarardır. Bir taraftan da enerji darboğazı veya işsizlik gibi başka fesad ve felaket vardır. İşte bunlardan birine katlanmak ve birine belli ölçülerde katlanmak gerekeceği tabiidir. Bu kaide 12 asır önce belirtilmiştir.

2- İkinci kaide şöyledir: "**İki fesad tearruz ettikte ehaffi irtikâb ile âzâminın çaresine bakılır**" (Mecelle, md. 28).

Yani iki büyük zarar ve felaket aynı anda geliyor, bu durumda büyüğünün çaresine bakmak için, insanoğlu daha az zarar verecek olanına katlanır. Şimdi bu kaideleri yukarıdaki misallere uygulayacak olursak: Bir taraftan çevrenin kirliliği, bir taraftan da işsizlik belası karşısında birine katlanmamız gerekir. Başka tür-

l de bir karar almanız söz konusu olamaz veya bu istikamette müsbet bir geliŖme kaydedilemez. Ancak ikisini birden ortadan kaldıramadığımız zamanlarda söz konusu olan bu İslam hukuku kaideleri yüzlerce, binlerce insanı rahatlatmaktadır.

3- Bir diğer kaide Ŗyledir: **“Hayrı kesir için Ŗerri kalile katlanılır.”**²³

Yani büyük bir hayır, büyük bir menfaat ve fayda gelmesi için bazı küçük zararlara katlanılır. Katlanılması normaldir. Bir diğer deyiŖle: Ŗerri kalil gelecek diye hayrı kesire gitmemek akılsızlık olur. Bunun diğer ismi **“adalet-i izafiye”**dir

4- Müslümanlar pis olmaz ve olmamalıdır. Bunu gerek âyetlerden, gerekse hadislerden çıkarmak mümkündür. **“Temizlik imandandır”** hadisi çok yönlü, çok kapsamlıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi peygamberimiz, temizliği imanın nrundan saymıŖtır. O sebeple çevreyi korumanın temeli olan temizliği, bize herŖeyden evvel dinimiz emrediyor. Gerek elbise ve bedenimizin temizliği, gerek evimizin, iŖyerimizin temizliği, gerekse kullandığımız eŖyanın, toprağın ve suyun temiz olması ve nihayet içinde bulunduğumuz havanın temiz tutulması ve kirletilmemesini İslâm Dini bize emrediyor. Bunların esaslarını ve ilgili âyet ve hadisleri yukarıda belirttik.

5-Müslümanlardan meydana gelen bir toplumda, insanlar ve evre, kirli olmamalıdır. Çünkü İslam Dinini iki kaynağı, Kur’an ve Sünnet, her türlü temizliği, maddi ve mnevi tavsiye ve hatta emretmektedir. Ament’ye inanan ve İslam’ın beŖ şartını yerine getiren bazı Müslümanların bedeni, kullandığı eŖyası ve çevresinin “pis”, “kirli” olması kabul edilemez bir tezattır.

²³ Bkz. Nursi, *Lem’alar*, 13. Lem’a, 2. İŖaret.